

STILISTIK VOSITALARNING SINONIMIK GURUHLARI

Qulimova Orazgul Orazbaevna¹

Qadirbergenova Ulmeken Arslanbaevna²

¹Qaraqalpaqstan respublikasi Kegeyli tumani Xalq ta'limi bo'limiga qarashli 18 sonli maktab O'zbek tili fani o'qituvchisi

²Qaraqalpaqstan respublikasi Kegeyli tumani Xalq ta'limi bo'limiga qarashli 18 sonli maktab O'zbek tili fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6965698>

Annotatsiya: Sinonimlar tilda doimo paydo bo'ladi. Bu bir qator sabablarga bog'liq. Ulardan asosiylaridan biri insonning atrofdagi dunyoning allaqachon ma'lum bo'lgan ob'ektlari, hodisalarida qandaydir yangi xususiyat va soyalarni topishga intilishi, ya'ni atrofdagi voqelik haqidagi mavjud tushunchalarni chuqurlashtirish va kengaytirishdir. Tushunchaning yangi qo'shimcha xususiyati mavjud nomlarga ma'no jihatdan o'xshash yoki bir xil bo'lgan yangi so'z deyiladi. Ushbu maqolada, stilistik vositalarning sinonimik guruhlari haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Kalit so'zlar: Stilistik vositalar, uslublar, sinonim, xususiyat, nutq, til, tushuncha, mazmun.

Sinonimlar – stilistik vosita sifatida sinonimlarning stilistik xususiyatlari Leksik stilistikada sinonimiya hodisasi muhim o'rin tutadi. Stilistik bo'yoqli so'zlar, ayniqsa, sinonimik qatorda o'z ifodasini topadi. Ma'lumki, sinonimik qatoming uzunligi turlichadir: bir tomondan, sinonimik qator faqat ikkita so'zdan tuzilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, bir necha so'zdan tuzilishi mumkin, masalan: ikki qismli sinonimik qator: chopmoq-yugurmoq, sevinmoq-xursund bo'lmoq, uysiz-joysiz, dum-quyruq. Ko'p qismli sinonimik qator: yuz, aft, bashara, turq, bet, chehra, siymo kulmoq, jilmaymoq, tabassum qilmoq, tirjaymoq, irshaymoq, iljaymoq, ishshaymoq. Bu sinonimik qatordagi har bir so'z turli nulq vaziyatlarida tanlab ishlatiladi. Masalan: shamol, sabo, yel, shabada, tot'fon, dovul, bo kulmoq, jilmaymoq, tabassum qilmoq, tirjaymoq, irshaymoq, iljaymoq, ishshaymoq. Bu sinonimik qatordagi har bir so'z turli nulq vaziyatlarida tanlab ishlatiladi. Muayyan sharoitlarda adabiy tilning nafaqat keng qo'llaniladigan so'zlari, balki ularning qo'llanilishida cheklangan leksik birliklar ham sinonimik munosabatlarda harakat qilishi mumkin. Sinonimlardan ochiq foydalanish - ular matnda birgalikda mavjud bo'lib, turli funktsiyalarni bajaradigan uslubdir. Sinonimlardan foydalanish yozuvchilarga takrorlashdan qochishga yordam beradi. Shu bilan birga, sinonimlar nafaqat nutqni diversifikatsiya qiladi, balki bayonot dizayniga nozik semantik va stilistik soyalarni ham kiritadi. Sinonimiya muammolari bilan shug'ullanishda o'zbek tilshunosligi katta tajriba to'plagan va bu borada turli hajmdagi tadqiqotlar

yuzaga kelgan. O'zbek tilidagi sinonimiya hodisasi va bu hodisa jarayonida yuz beradigan til birliklari o'rtasidagi o'zaro ma'no munosabatlari haqidagi ilk qarashlar o'zbek tilining leksikologiya yo'nalishini yoritishga bag'ishlangan hamda ta'limning turli bosqichlarida foydalanish uchun yaratilgan darslik va qo'llanmalarda o'z ifodasini topgan. Ma'lumki, ma'nolari bir xil sinonimlar tilda bo'lganda ham ularning barchasi baravar ravishda, doimiy holda yashay olmaydi. Tilning amalda bo'lish qonuniyatlariga ko'ra, aytaylik, parallellikni xush ko'rmasligidan kelib chiqib, vaqt o'tishi bilan ularning biri ikkinchisiga o'z o'rnini bo'shatib berishga majbur bo'ladi. Masalan: partiya-firqa, grajdanin-fuqaro, agitatsiya-tashviqot, propaganda-targ'ibot, komitet-qo'mita, soldat-askar, intelligent-ziyoli, leksiya-ma'ruzo, programma-dastur, student-talaba, ekonomika-iqtisodiyot, internatsional-baynalmilal, sotsial-ijtimoiy, satirik-hajviy, sekretar-kotib, timsol-ramz kabi birliklar o'rtasidagi qo'llanish nisbatini olib qaraylik. Agar o'zbek tilining mustaqillikkacha bo'lgan davrida ularga leksik dubletlar, variantlar sifatida qarab, baravar qo'llab kelgan bo'lsak, mustaqillikdan keyingi davrda bu so'zlarga bo'lgan munosabat va ana shu munosabatlardan kelib chiqib, ularning qo'llanilishidagi muvozanat ikkinchisining foydasiga tubdan o'zgardi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, gap faqat ma'nolarning bir xilligida bo'lganda edi, ular tilimizda baravar yashayverishi mumkin edi. Ammo vaziyatdan kelib chiqib, ular ham tilimizning umumiy yashash qonuniyatlariga bo'ysunishga majbur bo'ldi. Demak, sinonimlarning barchasining ma'nolari bir xil emas, bir xil deb qaralganlarining hammasi ham tilda parallel yashay olmaydi. Aytilganlardan esa sinonimlarning bu guruhini o'rganish uslubshunoslik uchun qiziqarli material bera olmaydi, degan xulosa kelib chiqadi. Shunday ekan, sinonimlar tadqiqini uslubshunoslikning markaziy masalalaridan deb qaraganimizda, ularni umumiy bir ma'noni yoki tushunchani anglatishga xizmat qiladigan, ana shu maqsad yo'lida matnda bir-biriga mazmunan yaqinlashadigan va birlashadigan, ayni paytda, ma'no nozikliklari bilan bir-biridan farqlanadigan til elementlari majmuini anglashimiz to'g'ri bo'ladi, deb o'ylaymiz. Tildagi sinonimik munosabatlar faqat leksik birliklar o'rtasidagina emas, balki fonemalarning talaffuz variantlarida, turg'un birikmalar, morfologik vositalar va sintaktik qurilmalar o'rtasida ham mavjud. Sinonimiyaga oid umumiy qoida va talablar ularning hammasiga tegishli hamda barchasida amal qiladi. Afsuski, yuqorida sanab o'tilgan tadqiqotlarning mavjudligidan qat'i nazar o'zbek tilshunosligida sinonimlar vazifaviy-uslubiy yo'nalishda atroflicha tahlil qilingan emas. Vaholanki, bunday kuzatishlar milliy til uslubshunosligi taraqqiyoti uchun nihoyatda zarurdir. O'rni kelganda ta'kidlash lozimki, so'z va evfemizm, so'z va perifraza o'rtasidagi sinonimik

munosabatlar tadqiqi ham uslubshunosligimiz uchun qiziqarli materiallar berishi mumkin. 62 Badiiy ijod jarayonida yuzaga kelgan individual muallif sinonimlari yuzasidan olib boriladigan kuzatishlar ham ona tilimiz boyligini namoyish etishda g'oyatda qimmatlidir. Shunday qilib, yunon tilidagi «sinonim» so'zi «bir xil» degan ma'noni bildiradi va bu tushuncha atrofida matnda mazmunan bir-biriga mos keladigan so'z va iboralar, so'z birikmalari va gap qurilmalari tarzida shakllanadigan til birliklari birlashadi. Tilda variantlar va, yuqorida tilga olganimiz, dubletlar deb ataladigan so'z guruhlari ham mavjudki, ko'pchilik tilshunoslar ularni sinonimlardan farqlaydilar. Lingvistik jarayonlarning har birining o'ziga xos xususiyatlari mavjudligi nuqtai nazaridan bu to'g'ri ham.⁶³ Ammo qanchalik farqlanmasin, ular nutqdagi vazifasiga ko'ra bir-birlariga yaqin hodisalardir, bir narsa va hodisaning turli sabablar bilan paydo bo'lib qolgan tildagi ikki xil nomlanishidir. Bir-biriga mos keladigan lingvistika-tilshunoslik, stilistika-uslubshunoslik, orfografiya-to'g'ri yozish, orfoepiya-to'g'ri talaffuz qilish kabi holatlarni olaylik. Ularning birinchi qismi boshqa til elementi ekanligi ko'rinib turibdi. Bu birliklarning qo'llanishidagi bab-baravarlik faqat ma'lum muddatgina davom etishi mumkin. Vaqt o'tishi bilan ularga bo'lgan munosabat o'zgaradi. Bu munosabat hech bo'lmaganda ularning qo'llanish chastotasiga ta'sir qiladi. Leksik nuqtai nazardan variantlar va dubletlarning mavjud bo'lishi ijobiy hodisa sanalmasa ham uslubiy jihatdan ularga tildagi ortiqcha unsur sifatida qaralmaydi. Fikrni nozik ottenkalarda ifodalashga xizmat qilmagan taqdirda ham, hech bo'lmaganda, ular so'zlovchi va yozuvchini takrordan qutqaradi. Shuning o'ziyoq nutqiy jarayon uchun kam ahamiyatli emas. Shuning uchun ularni ham tilimizdagi uslubiy resurslar deb qarashga to'la asoslar bor. Fonetik va grammatik shakllarda namoyon bo'ladigan lingvistik variantlarni garchi uslubiy imkoniyatlari nihoyatda keng va rang-barang bo'lgan sinonimlarga tenglashtirib bo'lmasa ham ayrim matnlardagi uslubiy bo'yoqdorligini hisobga olib, ularni bir guruhda qarash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sobirova M. Mant ustida ishlash jarayonida o'quvchi so'z boyligini oshirish. "Til va adabiyot ta'limi" jurnali. Toshkent, 1998 yil, 1-son, 29-31-betlar.
2. Jumaniyozov R. Sinonimlarning ta'rif masalasi. «O'zbek tili va adabiyoti» jurnali, 1970. 24B
3. Zikrillayev G`. Buyruq-istak mayli formalarini sinonimik munosatlari. «O'zbek tili va adabiyoti» jurnali, 1984.Y 16-20- betlar.
4. Isamuhammedova M. Sinonimlarning vujudga kelish yo'llari haqida ba'zi mulohazalari. «Tilshunoslik masalalari» to'plami, 1- kitob. – Toshkent, 1980.

5. Maxmatqulov S. Orttirma nisbat affikslarining sinonimiyasi. «O`zbek tili va adabiyoti» jurnali, 34-37-betlar
6. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.
7. Ганиева, М. А., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Формирование методов групповой работы с учащимися общеобразовательных школ. Вопросы науки и образования, (10 (22)), 149-151.
8. Maftuna, G. (2021). Effective ways to Use Triz (The Theory of Inventive Problem Solving) in Elementary School. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 9, 85-88.
9. Ганиева, М. (2021). ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ “ТРИЗ” ДЛЯ РАЗВИТИЯ УЧЕНИКИ НАЧАЛЬНОГО КЛАССА. Academic research in educational sciences, 2(5), 129-133.
10. G'aniyeva, M. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA TRIZ (IXTIROCHI MASALALARINI HAL QILISH NAZARIYASI) DASTURINI QO'LLASHNING SAMARALI USULLARI. Scientific progress, 2(5), 108-112.
11. Ганиева, М. А., Муродинова, Н. Р., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Трудности при изучении многозначных глаголов русского языка учащимися-узбеками средних общеобразовательных школ. Проблемы педагогики, (3 (35)), 108-109.
12. Kizi, G. M. A., & Kizi, B. L. A. (2018). The diversities in terminology of relationship. Достижения науки и образования, (9 (31)), 22-23.
13. Murodinova, N., & Ganiyeva, M. The role of family to develop for perfect person.